

INEDIT

PAGINI DESPRE CONSTRUCȚIA TEXTELOR PRIN ARTA LITERARĂ

Eugeniu COȘERIU

În curs de publicare la Editura Universității din Iași se află *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, o carte esențială pentru hermeneutica literară modernă. Prezentăm, într-o redactare simplificată, fără aparatul critic specific, câteva din paginile importante ale acestei cărți (Eugen Munteanu).

Sarcinile descriptive și istorice din domeniul lingvisticii textului

O dată ce am recunoscut în mod clar ce scopuri nu pot fi atinse *rationaliter*, ne putem îndrepta nestingheriți atenția către sarcinile a căror abordare promite o rezolvare fericită. Individualitatea textelor nu exclude sub nicio formă faptul că între diferite texte pot exista trăsături comune, la fel cum nici individualitatea limbilor nu exclude deloc existența unor trăsături comune.

Din această stare de lucruri rezultă o primă, posibilă și plauzibilă, sarcină a lingvisticii textului: înregistrarea și clasificarea infinitei varietăți a textelor concrete, pe baza caracteristicilor comune mai multor texte, după părerea mea ale foarte multor texte. Pe această cale se ajunge la identificarea *tipurilor de texte*. Să luăm, de exemplu, un *articol de ziar*. Este destul de ușor să vorbești despre o specie textuală „articol de ziar”, deoarece trăsăturile comune exemplarelor concrete ale acestei specii textuale sunt mult mai numeroase decât, de exemplu, cele din domeniul literaturii. Dar și între textele literare există suficiente trăsături comune pentru a se ajunge la o stabilire inteligentă și fundamentată a speciilor de texte. Desigur, o asemenea specie de text nu poate „explica” în totalitate niciunul dintre textele concrete care i se subsumează, nu-i poate „epuiza” pe deplin conținutul; specia textuală aduce însă ordine în multiplicitatea greu de stăpânit a ceea ce trebuie cuprins cu privirea și ne scutește de ocolișuri și de rătăcirii interpretative inutile.

O activitate analogă există de altfel și la nivelul limbilor particulare: *tipologia limbi-*

Eugeniu COȘERIU
(1921-2002)

lor. Tipurile de limbi, precum cel „izolant”, cel „aglutinant” sau cel „flexionar” (pentru a menționa doar câțiva termeni tradiționali), se comportă la nivelul limbilor particulare precum „tipurile de texte” la nivelul textelor concrete. Aceste tipuri articulează multiplicitatea „tehnicilor de vorbire” transmise istoric, fără a caracteriza vreuna din aceste tehnici la fel de exhaustiv cum o face definiția „triunghiului echilateral” în privința obiectele care cad sub incidența ei.

Trebuie să accentuăm faptul că până în acest moment ne-am mișcat doar în sfera sincroniei. La un moment dat se stabilesc trăsături comune, care trebuie să ofere criterii pentru o clasificare. Se înțelege de la sine că, în anumite cazuri, ba chiar în multe cazuri, astfel de trăsături comune pot fi explicate pe linie genealogică, de exemplu, în cazul limbilor, plecându-se de la ipoteza potrivit căreia, două limbi s-ar fi dezvoltat prin „diviziune dialectală” dintr-un stadiu anterior comun, iar, în cazul textelor, plecându-se de la premisa că asemănările constatate pot fi deduse dintr-un prototip comun mai vechi. Am ajuns astfel la un alt aspect al problemei. Distincția metodologică între modul de tratare sincron și cel diacronic, pe care Ferdinand de Saussure o reclamă atât de insistent pentru descrierea limbilor particulare, își găsește, desigur, un analogon și în domeniul analizei și al descrierii textelor. Exact ca în cazul limbilor, și în cazul textelor se pot constata trăsături comune, fundamentate pe o continuitate istorică. Exact ca în cazul limbilor, și un text oarecare poate fi cercetat din perspectivă istorică – de exemplu, de la primele schițe fragmentare, trecând prin diferite versiuni admise de autor la un moment dat, până la așa-numita „versiune finală”. Exact ca în cazul limbilor, și textele pot fi grupate genealogic în „familii de texte” și pot fi cercetate din punct de vedere istoric. Așa-numitei „familii de limbi” din lingvistica comparativ-istorică îi corespunde, în știința textelor, specia literară. La fel cum un anumit tip lingvistic nu coincide cu o familie de limbi, tot așa nici o specie literară nu coincide deloc un anumit tip de text, așa cum poate apărea acesta în sincronie, dacă nu-i cunoaștem evoluția sau dacă facem intenționat abstracție de cunoștințele referitoare la evoluția ei. Pe de altă parte, familiile de limbi și „familiile de texte” sunt, din perspectivă istorică, indivizi (așa cum o familie propriu-zisă, de exemplu „Habsburgii”, trebuie percepută ca individ din perspectivă istorică). Așadar, în descrierea și în istoriografia familiilor de limbi și a familiilor de texte, sunt valabile aceleași lucruri ca în descrierea limbilor particulare și a textelor particulare. De aceea, nu poate nici exista o teorie „științifică” a genurilor literare, în sensul explicat mai înainte, ci doar o istorie a genurilor literare. Un gen literar poate deveni la un moment dat ceva cu totul diferit decât fusese inițial. Unele trăsături pot rămâne realmente neschimbate, dar acestea nu sunt în mod necesar trăsăturile în mod obișnuit determinante pentru genul respectiv. Cu adevărat important pentru istoria genurilor este modul în care aceste trăsături s-au dezvoltat din altele, ca, de exemplu, modul cum un anumit text a devenit model pentru texte ulterioare, care însă nu doar au imitat pur și simplu textul original, ci l-au transformat în cu totul altceva. Să menționăm, în acest sens, doar genul literar *novela picaresca*, la așa-numitul „roman frivol”. Ultimele opere produse de acest gen în istoria sa mai păstrează doar puține trăsături comune cu operele de la începuturile ei.

Despre „stilistica abaterilor”

A venit acum momentul să ne ocupăm ceva mai amănunțit de o problemă, pe care am amintit-o deja pe scurt și cam apodictic, anume de problema așa-numitei „stilistici a

abaterilor". Din tezele prezentate până aici rezultă că așa-numita „stilistică a abaterilor” trebuie respinsă, deoarece ipoteza de la baza ei nu poate fi acceptată. Reflecțiile de mai sus ne permit totuși o mai bună înțelegere a modului în care s-a constituit această „ipoteză a devierii”.

Căci această ipoteză a abaterilor nu este, desigur, lipsită de sens, în măsura în care în domeniul faptelor nu ar exista absolut nimic care să o poată justifica. De obicei, erorile nu sunt erori „pure”, nu sunt inversiuni depline, negări totale ale adevărului, ci sunt adevăruri parțiale, aproximări incomplete ale adevărului.

Ipoteza așa-numitelor „abateri poetice”, care, din momentul în care „cântăreții” nu se mai află în centrul atenției societății, pare să se fi înrădăcinat adânc în cultura noastră de zi cu zi, poate să ne servească aici drept exemplu-model. Corect în această concepție este în primul rând faptul, greu de contestat, că între procedeele vorbirii poetice și cele ale vorbirii cotidiene există diferențe semnificative. Totuși, după cum am arătat deja, conceptul de „abatere” depășește cu mult, în ceea ce privește pretenția sa descriptivă, perspectiva simplei constatări a unui „a-fi-altceva”. Cine dorește să conceapă ca „abatere” deosebirea dintre două obiecte sau stări de lucruri comparabile, trebuie să știe sau, cel puțin, să poată aduce argumente pentru a arăta care dintre cele două elemente ale comparației trebuie considerat ca fiind cel „normal”. În toate varietățile sale, „stilistica abaterii” se bazează în mod evident pe presupunerea fundamentală că limbajul cotidian ar reprezenta tipul de vorbire „normal”, iar limbajul poetic, un tip de vorbire „anormal”. O astfel de presupunere este acceptabilă însă doar din perspectivă pur statistică, dar nu și în privința esenței limbajului. Am văzut deja că în limbajul poetic, abstracție făcând de dimensiunea alterității, se realizează toate funcțiile vorbirii și că alte forme ale uzului lingvistic conțin, prin raportare la limbajul poetic, dezactualizări și automatizări. Faptul incontestabil că aceste realizări incomplete ale posibilităților limbajului apar în practică mai frecvent decât cele complete nu ne îndreptățește să le evaluăm pe ultimele cu aceeași măsură ca pe primele.

Cred că pot afirma că, în realitate, nimeni nu face asta cu seriozitate, nici chiar cei care pretind că o fac și se folosesc de o extrarodinară perspicacitate și de mari eforturi intelectuale pentru a elabora modele tehnice apte să conducă la operaționalizarea presupuselor lor ipoteze de bază. În practică nu există nicio stilistică care să se limiteze la descoperirea și înregistrarea abaterilor de la un uz lingvistic stabilit și normat. Chiar și așa-numita „stilistică a abaterii” își îndreaptă atenția nu atât asupra „abaterilor” ca atare, cât asupra regularităților din interiorul acestor pretinse abateri. Iar aceste regularități ale abaterii nu sunt nimic altceva decât ceea ce frapează imediat în text. Nimeni nu s-ar interesa, de exemplu, în mod sistematic, de greșelile de limbă de orice tip, apărute mai mult sau mai puțin accidental (în definitiv, și în acest caz vorbim despre „abateri”), deoarece anumite regularități în apariția acestor „greșeli” ne-ar determina să presupunem că în ele s-ar putea manifesta o intenție expresivă.

Trebuie să mai adăugăm și faptul că „abaterea” de la un uz al limbii poate fi, la rândul ei, un uz lingvistic, o tehnică a vorbirii. Totuși, prin intermediul unor asemenea „abateri secundare”, pot fi caracterizate de fapt nu textele, ci doar „limbile” sau, mai exact, tehnicile vorbirii, care, din motive istorice, sunt valabile în mod specific pentru anumite texte, care apar în texte specifice. În acest sens restrâns există, într-adevăr, un fel de „limbaj al poeziei”. Este însă vorba nu despre limbajul poeziei ca atare, ci despre o anumită „limbă a poezilor”, despre o „limbă poetică” aparținând unei tradiții specifice. Se poate, desigur,

susține că pentru limba poetică există, de exemplu, în germană, anumite tradiții și, dacă dorim să spunem așa, aceste tradiții „se abat” de la toate procedeele obișnuite în „limba-jul cotidian”, acele procedee care sunt caracteristice unei comunități istorice date pentru realizarea vorbirii practice. „Abaterile” de acest tip nu sunt, însă, abateri proprii limbajului poetic de la un presupus „limbaj normal”, ci sunt caracteristici ale unei „limbi funcționale”, în cadrul „limbii istorice” corespunzătoare, elemente specifice ale unui anumit „stil lingvistic”. Când ne ocupăm de texte, trebuie să ținem mereu cont de „abaterile” de acest tip; ele nu privesc însă planul textelor, ci planul limbilor, mai precis, stilurile lingvistice ale unei limbi istorice.

Să revenim acum la stilistica abaterilor în sens strict. În urmă cu câțva timp a fost dezvoltată o teorie a vorbirii poetice, teorie care a avut un larg ecou mai ales în țările române. Creatorul acestei teorii, spaniolul Carlos Bousoño, o numește „teoria expresiei poetice”. Este vorba despre un proiect care încearcă să fundamenteze din punct de vedere teoretic stilistica abaterilor. Conform acestui proiect teoretic ar trebui să înțelegem limbajul poetic ca pe un tip de tehnică sistematică de substituție; în cazul fiecărei exprimări poetice s-ar petrece un fel de schimb, adică ceva „spus așa” ar fi înlocuit cu ceva „spus altfel”.

Această concepție corespunde unei impresii care apare efectiv adesea atunci când ne ocupăm cu texte poetice. Când Empedocle vorbește despre *apusul vieții*, avem impresia că această expresie ar fi o „abateră poetică” de la cuvântul *bătrânețe*, pe care l-am aștepta „în mod normal” să apară. Este însă o falsă impresie. Ceea ce se prezintă aici ca „substituție”, respectiv „abateră” nu-și are originea în înțelegerea nemijlocită a textului, ci în inadmisibila reificare a unei metode, intuitiv stăpânite, de înțelegere a textelor. Am în vedere proba comutării. Într-un text poetic nu există „abateri”, în poezie totul este spus exact așa cum trebuie spus. Dacă avem totuși impresia că, pe ici pe colo, s-ar fi petrecut o substituție, atunci îi atribuim textului ceva ce nu-i aparține lui, ci ne aparține nouă înșine. Am văzut deja că proba comutării se aplică în mod inconștient la înțelegerea unui text. Ne întrebăm ce s-ar întâmpla dacă un segment de text ar fi substituit cu un altul, iar această întrebare, raportată la text de cele mai multe ori inconștient, reprezintă o parte a complexei operații de înțelegere. Dar acest lucru nu ne îndreptățește să vedem în respectivul segment de text chiar rezultatul acestei operații parțiale.

Sper că a devenit acum ceva mai clar motivul pentru care așa-numita „stilistică a abaterilor” trebuie respinsă chiar plecând de la pretențiile sale teoretice, deși nu toate susținerile din interiorul acestei metode sunt false. Principala ipoteză pe care se întemeiază stilistica abaterilor corespunde unei intuiții distorsionate a probei comutării. Astfel se explică de ce rezultatele stilisticii abaterilor pot avea un sens oarecare din perspectivă pur practică. Este de pildă corectă constatarea că într-un text – acest lucru este valabil de altfel pentru orice text și nu doar pentru textele poetice – ceva anume „frapează imediat” și că un raport esențial se stabilește între acest ceva anume și sensul textului. Acest ceva care ne frapează nu este totuși atât de motivat cum vor să ne facă să credem „teoreticienii abaterii”. Sensul nu se naște ca o consecință a abaterii de la un uz lingvistic, ci faptul că ceva ne frapează este o consecință a înțelegerii noastre. În anumite cazuri, acest lucru este foarte ușor de dovedit. De exemplu, când Spitzer găsește frapant faptul că la Cervantes se discută mereu despre nume, că una și aceeași persoană este numită mereu cu nume noi și când cunoscutul stilistician interpretează această stare lucruri, toate acestea nu se întâm-

plă ca o consecință a descoperirii unei abateri de la uzul limbii, căci nu există absolut nici un uz lingvistic referitor la acest aspect.

Am arătat deja, și vom reveni mai detaliat asupra acestei indicații pe care aici doar o reamintim, că ceea ce frapează într-un text poate consta, în anumite împrejurări, chiar într-o concordanță foarte mare cu uzul lingvistic cotidian. În acest caz, sensul ar rezulta – ca să ne exprimăm în termenii „stilisticii abaterilor” – din „renunțarea la abateri”.

Stilistica „integrală” a lui Leo Spitzer

La începutul acestei prelegeri am adus vorba despre părerea mea, expusă pentru prima dată în *Determinación y entorno*, și anume că în stilistica lui Leo Spitzer ar trebui să vedem un fel de lingvistică a textului *ante litteram*. Este acum momentul ca această părere să fie prezentată ceva mai amănunțit.

S-a observat adesea că Spitzer nu a fost un mare teoretician, că el a dezvoltat mai ales aspecte empirice și că abia foarte târziu a încercat să-și subscrie această activitate câtorva principii generale. Toate aceste aprecieri sunt neîndoielnic corecte. Ca și mulți alți oameni creativi, Spitzer s-a apropiat de obiectul preocupărilor cu ajutorul unei cunoașteri intuitive sigure, fără a ajunge realmente la formularea unei teorii. Spitzer interpretează textele la nivelul sensului, chiar și atunci când crede că prezintă analize pur lingvistice. Mi se pare de aceea absolut îndreptățit ca în stilistica lui Leo Spitzer să vedem o prefigurare foarte promițătoare a unei „lingvistici a sensului”, așadar a acelei forme de lingvistică a textului de care ne ocupăm aici și pe care eu o consider drept lingvistica „propriu-zisă” a textului. Totuși, așa cum am mai spus, această stilistică este doar o prefigurare susceptibilă de a fi dezvoltată, și nu o metodă matură. Pentru a deveni o adevărată lingvistică a textului, în sensul pe care i-l conferim aici acestei discipline, stilistica lui Spitzer trebuie dezvoltată dintr-o triplă perspectivă și, prin aceasta, fundamentată pe o bază mai sistematică.

a) Ceea ce am prezentat în paragrafele anterioare doar cu titlu de exemplu, și anume întocmirea unei liste cuprinzătoare cu procedeele care configurează sensul și pregătirea unui instrumentar descriptiv pentru interpretarea textelor, necesită acum o cercetare mult mai amplă și mai sistematică. Până acum, în acest domeniu, cercetarea și teoria au mers de cele mai multe ori mână în mână; de obicei, cine a practicat analiza textuală a fost, în același timp, *nolens volens*, și interpret al procedeelelor descoperite de el.

b) Stilisticii lui Spitzer îi lipsește o componentă, pe care am putea-o numi „teoria articulării sensului”. Din cercetarea și din descrierea limbilor particulare știm că conținuturile lingvistice sunt legate de „straturile” în cadrul cărora apar de fiecare dată, că există conținuturi specifice pentru nivelurile structurării lingvistice idiomatiche. Astfel, de exemplu, semnificația unei propoziții nu poate fi reprezentată, pur și simplu, de suma semnificațiilor cuvintelor combinate în interiorul ei. Trebuie să presupunem că lucrurile stau la fel și la nivelul sensului. Probabil că nici semnele textuale, la al căror statut semiotic complex ne-am referit de mai multe ori, nu pot fi „însumate” pur și simplu în unități semantice superioare. Ar trebui cândva să cercetăm temeinic care sunt „pietrele de construcție” ale unităților semantice mai complexe și cum pot fi îmbinate aceste pietre de construcție în unități semantice mai elevate. Am ajunge astfel de la o unitate minimală care încă mai trebuie definită, la „paragraf”, de la „paragraf” la „capitol”, de la „capitol” la întreaga operă. (După cum se vede, termenii utilizați aici aparțin reprezentării pre-științifice tradiționale asupra modului în care textele sunt articulate și, de aceea, nu ar trebui înțeleși ca propuneri nor-

mative). Ar rezulta de aici, probabil, și faptul că nici măcar textul finit nu întruchipează încă cea mai mare unitate de sens posibilă, ci că, în anumite cazuri, se dovedește a fi necesar ca, dincolo de o anumită operă a unui scriitor, să luăm în considerație întreaga activitate a acestuia – o unitate de sens pentru care există, de altfel, și un termen tradițional: *œuvre*.

„Articularea sensului” nu prea a fost analizată din perspectivă pur practică și, ca atare, nu este de mirare că dispunem doar de cercetări teoretice extrem de sărăcăcioase în acest domeniu. Excepție nu face nici măcar stilistica lui Leo Spitzer, atât de promițătoare în pre-misele ei. Ocazional, Spitzer remarcă un aspect, și anume că anumite fapte constatate de el într-un anumit loc din text se află într-un raport esențial cu alte fapte, care apar în puncte complet diferite ale textului. Nici el nu a reușit însă să meargă până la capăt pe această cale, să comenteze un text atât de detaliat, încât să fie puse în evidență raporturi mai ample. Dacă ar fi făcut-o, ar fi ajuns și el să recunoască faptul că o dimensiune a sensului, care apare în text, nu trebuie să coincidă în mod necesar cu sensul întregului text sau chiar al întregii opere a autorului.

c) La cea necesară, am făcut referire de mai multe ori: o lingvistică a textului ca „lingvistică a sensului” se poate ocupa în primul rând, dar nu și în mod exclusiv, de textele literare. Ca model în această privință poate servi, așa cum am mai spus, Antonino Pagliaro, în a cărei *critica semantica* văd deopotrivă o lingvistică a textului *ante litteram*. Este drept că și el se ocupă în primul rând de textele literare; în plus, el a recunoscut însă clar că problema apariției sensului în texte nu este o problemă specific literară. De aceea, el și-a aplicat metoda și în texte filosofice, religioase sau chiar în texte juridice.

Destul despre extrapolările, după părerea mea necesare, ale stilisticii lui Spitzer. Pentru a evidenția ceva mai plastic toate cele spuse, mă voi strădui să relativizez și să corectez o celebră interpretare a lui Spitzer (în sensul dezvoltării propuse aici). Firește, poate fi vorba doar despre schița unei corecturi, dat fiind că există încă prea puține cercetări în privința problemei articulării sensului pentru a ne putea apuca de o analiză temeinică.

Interpretarea făcută de Spitzer operei „Don Quijote”

În conformitate cu metoda sa, dezvoltată intuitiv, în interpretarea romanului *Don Quijote*, Spitzer pleacă de la un fapt care „frapează imediat” în text, și anume de la – după cum o numește el – „polionomazie”, de la „inconsecvența numelor”. Încă din primul capitol al romanului rezultă că „în sursele «acestei povești atât de verosimile», figura principală este numită alternativ Quixada, Quesada, sau Quixana, ultimul nume fiind, după cum presupune Cervantes, cel mai probabil” (p. 55). „Nesiguranța numelor” este o trăsătură ciudată, care apare în cele mai diferite locuri ale romanului; în ceea ce privește denumirile, predomină un relativism și un scepticism bizar, o stranie aversiune față de a asuma o denumire ca fiind pur și simplu dată. Această aversiune se exprimă în disponibilitatea de a discuta cu înverșunare despre justificarea numelor, și este provocată cu scopul de a „zdruncina încrederea cititorului într-o întrebuintare stabilă a cuvintelor (p. 68).

În treacăt fie spus – ca excurs în excurs –, semnificația numelor proprii dintr-un text este o temă care ar merita o cercetare mai temeinică. Datorită raportării lor la un context sau, pur și simplu, datorită faptului că sunt extrem de frecvente într-un anumit mediu social, numele proprii pot servi la caracterizarea și situarea personajelor. Tendința de a utiliza atribuirea de nume ca mijloc expresiv mi se pare extrem de evidentă la doi autori, și

anume la Charles Dickens și la Thomas Mann. Ambii scriitori au o predilecție pentru nume analizabile etimologic, precum *Dotheboys* (*do the boys* 'fac băieții'), *Murdstone* 'piatră criminală', *Copperfield* 'câmp de aramă' sau *Langhals* 'gât lung', *Schweigstill* 'liniște mută' și – așa se numește un tânăr servitor din München – *Xaver Kleinsgütl* 'mică avere'. Ambii autori lucrează de preferință cu nume născocite liber, astfel încât efectul evocatoriu este redus nu la numele concrete ca atare, ci la procedeele pe baza cărora aceste nume se formează.

Să ne întoarcem acum la interpretarea dată de Spitzer operei *Don Quijote*. Spitzer se interesează de tema sa în variații mereu noi și încearcă să arate cum în nesiguranța procesului de instituire a numelor trebuie să vedem un indiciu extrem de important pentru sensul întregului roman. *Semnificantul* acestor componente ale textului este numit de Spitzer „perspectivism lingvistic”. Desigur, Spitzer se străduiește și să pună în lumină *semnificatul* corespunzător, „sensul” acestui perspectivism lingvistic. Acest lucru se întâmplă prin raportare la o idee caracteristică Evului Mediu, potrivit căreia esența adevărată, acel a-fi-așa al oricărei creaturi, ar trebui să se exprime neapărat în nume „corecte”, în măsura în care recunoașterea acestei esențe adevărate este cu neputință pentru subiectivitatea limitată a omului. Doar Dumnezeu cunoaște numele „corecte” ale lucrurilor, în timp ce „lumea, așa cum se prezintă ea omului”, este „deschisă multor interpretări”, „așa cum și pentru nume sunt posibile multe etimologii ...” (ibidem, p. 62). Omul nu poate surprinde esența lucrurilor; în măsura în care, în calitate de subiect, este el însuși un creator, omul poate trata totul doar în mod relativ, „din perspectivă proprie”. După părerea lui Spitzer, ar trebui să recunoaștem că „purtați de o mare bogăție de nume, cuvinte, limbi, așadar de polionomasie, de polietimologie și poliglotism am fost călăuziți spre prospectivismul lingvistic al artistului Cervantes. Care știe că limba este transparentă doar pentru

Institutul „A. Philippide” Iași

Foto: Corneliu Grigoriu

Dumnezeu“ (p. 79). O consecință a acestei interpretări este și faptul că „adevăratul erou al acestui roman” (p. 79) nu este văzut nici în Don Quijote, nici în Sancho Panza, ci în poetul însuși, iar metamorfoza de la *loco* ‘nebun’ la *cuerto* ‘rațional’, de la *ingenioso hidalgo* Don Quijote de la Mancha la *bourgeois rangé* Alonso Quijano din final este considerată drept un tip de „vindecare” (p. 55 și urm.).

După părerea mea, Spitzer a recunoscut în mod corect multiplicitatea numelor din *Don Quijote* drept o trăsătură particulară evidentă a romanului și, până la un anumit punct, a și interpretat corect această trăsătură. Mă întreb totuși dacă această interpretare este valabilă pentru întreaga operă, dacă este vorba realmente aici despre „sensul romanului”, sau dacă nu cumva este vorba, mai degrabă, despre „sensul unei componente a romanului”, al unei componente care, la rândul ei, reprezintă doar un element al sensului articulat la un nivel mai înalt.

Într-o conferință despre limba lui Cervantes, ținută în anii '50 și încă nepublicată, am susținut ideea că în *Don Quijote* este vorba despre altceva, că „nesiguranța numelor” este doar un fapt între altele, asupra căruia trebuie să ne îndreptăm atenția, un fapt care poate fi înțeles corect doar în conexiune cu alte fapte.

O altă trăsătură izbitoare a romanului este reprezentată de o „obsesie” a protagonistului: Don Quijote este preocupat în permanență de tema libertății, atât din perspectivă teoretică, cât și din perspectivă practică; a elibera pe cineva este una dintre ocupațiile sale preferate. Faptul că cei eliberați fac uz de libertatea recâștigată într-un alt sens decât cel dorit de eliberator, nu scade în nici un fel entuziasmul eroului nostru față de ideea de libertate, la fel cum nu îl scade nici dorința de libertate evident îngrădită la unii dintre cei asupriți. Don Quijote, de altfel, vorbește de asemenea mult despre libertate. În entuziasmul lui pentru dreptate și pentru libertate, el nu ne apare însă deloc ridicol. Nu degeaba alte personaje ale romanului își exprimă mereu uimirea la gândul că ingeniosul cavaler dă dovadă de o inteligență atât de excepțională (*bonísimo entendimiento*) în puținele zile în care, întâmplător, nu mai meditează asupra unor chestiuni ale cavalerismului. O impresie extrem de convingătoare o lasă Don Quijote în discursul său despre libertate, foarte scurt, însă foarte frumos, discurs în care îi explică lui Sancho Panza esența libertății (Partea a II-a, cap. 58). În sfârșit, de tema libertății mai ține un alt fir al acțiunii sau, dacă dorim, o variație burlescă a temei, cu o bogată tradiție literară, a utopiei, a descrierii statului ideal. Este vorba despre ciudata stăpânire a lui Sancho Panza asupra „insuliței” (*insula*) Barataria, care își găsește până la urmă un sfârșit atât de rușinos.

Acest fapt m-a obligat apoi să privesc într-o lumină nouă și „nesiguranța numelor”. În multiplicitatea denumirilor nu este obligatoriu să se exprime în mod necesar un moment de nesiguranță. Chiar și aici putem vedea un moment de libertate! Suntem liberi în felul nostru de a denumi lucrurile, avem libertatea de a numi un obiect într-un mod sau altul, deoarece fiecare denumire corespunde unei anumite viziuni, unui mod particular de a vedea lucrurile.

Cred că putem afirma că *Don Quijote* este o poezie despre libertate, că libertatea reprezintă tema propriu-zisă a acestui roman. Tragicul – căci *Don Quijote* este în același timp o tragedie – constă în faptul că posibilitățile de a lupta pentru libertate sunt limitate, că libertatea este legată inseparabil de nebunia eroului și că acesta renunță să mai caute libertatea pentru sine și pentru ceilalți chiar în momentul în care, înfrânt definitiv, crede că și-a recăpătat sănătatea. O dată cu însănătoșirea eroului a regăsit, deopotrivă, monotonia nesfârșită a vieții, din care evadase la început, stăpânit de acel entuziasm „nebun” pentru libertate, entuziasm care constituie esența lui propriu-zisă. De acum nu va mai elibera pe

nimeni, nu va mai lupta din nou pentru dreptate. Dacă moartea nu l-ar fi împiedicat, el și-ar fi mâncat din nou, zi de zi, supă lui de carne, ouă și slănină sâmbăta, linte vinerea și, ca supliment, un porumbel în fiecare duminică.

Nu poate fi însă vorba aici despre motivarea și justificarea detaliată a felului cum interpretez eu romanul *Don Quijote*. Scurta mea schiță interpretativă reprezintă o încercare de a oferi, în conexiune cu interpretarea lui Spitzer, poate prea sumară, un concept referitor la problema „articulării sensului”. Am plecat de la ipoteza că în domeniul textelor există aceleași „niveluri de structurare” ca și în domeniul limbilor particulare. Rezultă de aici că, pentru înțelegerea unui text procedăm la fel ca pentru înțelegerea unei propoziții, cu singura deosebire că, din cauza complexității mai mari, pericolul de a face greșeli este incomparabil mai mare la nivelul textelor decât la nivelul propozițiilor.

Pronunțarea unei propoziții simple precum *Ion este prost*. este complet diferită, după cum ea este afirmată doar pentru sine sau apare ca element component al unei fraze: *Nu este adevărat că Ion este prost*. Exemplul pare banal, dar exemplele banale sunt uneori folositoare. Ca și în acest caz simplu, și în domeniul textelor trebuie să ne întrebăm mereu dacă un sens care a fost înțeles trebuie interpretat ca o „afirmație” completă sau doar ca parte a unei „afirmații” care este posibil să nu fi fost încă complet înțeleasă.

„Conotația” unui stil al limbii ca factor constitutiv al sensului în opera lui Franz Kafka

Am văzut în alt loc că anumite varietăți ale unei limbi pot evoca („conota” în sensul lui Hjelmslev) „il milieu” în care se vorbește în mod normal această varietate și că această evocare poate contribui la sensul unui text. Acest fapt se poate ilustra extrem de bine cu ajutorul lui Kafka. Nu este vorba aici despre un fel de efect „veristic” în interiorul unei anumite povestiri a lui Kafka, ci despre valoarea întrebuirii unui anumit stil al limbii în întreaga lui operă.

Ceea ce frapează mereu la citirea unui text de Kafka este un mod particular de a vorbi: un stil de cancelarie sec, precis, chiar obsedat de precizie, un tip de „limbaj administrativ” prin care lucrurile sunt relatate în mod precis, aproape științific. Din când în când, se subliniază chiar în mod expres faptul că textul ar trebui conceput ca o dare de seamă asupra celor constatate; în mod corespunzător, o povestire se numește *Ein Bericht für Akademie* („O dare de seamă pentru Academie”). Atât deocamdată despre utilizarea unui anumit stil al limbii în opera lui Kafka.

Să ne îndreptăm acum atenția spre acel *ce* al faptelor relatate în darea de seamă. Ce fel de stări de lucruri și ce fel de întâmplări fac obiectul acestor dări de seamă exacte, aproape științifice? La o examinare mai sumară putem distinge două clase de întâmplări.

Apare aici o vietate, care, privită de departe, arată ca un sul subțire de ață, sub formă de stea, dar care, la o examinare, ce-i drept, mai atentă, pare a avea o alcătuire ceva mai complicată. Vietatea este foarte mobilă, în mod evident absolut ofensivă și poate da răspunsuri mulțumitoare, chiar sărace în informații, la întrebări simple. Se numește *Odradek*, iar acest fapt este sigur. Cât privește însă originea, nimic nu este clar; unii presupun un etimon slav, alții, dimpotivă, cred că este vorba despre un cuvânt german la origine, care a fost slavizat ulterior.

Sau este vorba despre un proaspăt avocat, care și-a deschis un birou în oraș. Acesta se numește dr. Bucephalus, dar prin aspectul său exterior amintește prea puțin despre vremea în care încă mai era armăsarul lui Alexandru cel Mare. În linii mari, în barou nu există nicio rezervă în privința noilor activități profesionale ale

dr. Bucephalus. Având în vedere importanța sa în cadrul istoriei mondiale, ar trebui să arătăm înțelegere pentru situația lui dificilă. În vremurile noastre ar fi poate realmente mai bine să se afunde în codurile de legi decât să cucerească India – un proiect pentru a cărui îndeplinire cu succes nu mai există acum condiții propice.

Altă dată este vorba la Kafka despre o întâmplare banală. A se duce la B cu treburi importante, dar nu-l găsește pe B, căci acesta tocmai plecase la A cu aceeași problemă. A pornește înapoi spre casă pentru a se întâlni cu B, acolo unde acesta încă îl așteaptă. Ca urmare a unei neașteptate deteriorări a capacității sale motorii, A nu mai reușește să ajungă acasă în timp util pentru a-l întâlni pe B, care îl așteaptă în camera sa. Neputincios, A trebuie să asculte cum B părăsește casa manifestându-și zgomotos indignarea.

Se mai petrec însă și o serie de fapte complet diferite:

Un comis-voiajor se trezește într-o dimineață și constată că s-a transformat într-o gănganie îngrozitoare. Această metamorfoză nu va rămâne fără consecințe asupra vieții sale ulterioare. Se va ajunge la un îndelungat proces de formare a opiniilor în intimitatea sa imediată, al cărui rezultat va fi concluzia pe care, în final, nici el însuși nu va fi în stare să o evite: pentru gănganii nu există în definitiv condiții adecvate de viață într-o familie burgheză.

Mai avem cazul unui om de la țară, care solicită să i se permită intrarea în Lege. Un portar cu o barbă tătărească lungă, subțire și neagră îl îndeamnă să mai aibă puțină răbdare. Încercările de mituire eșuează și par a fi fără efect și din cauză că mulți portari, în ordine ierarhică, unul mai puternic decât celălalt, păzesc Legea de intruși. Timpul se scurge, iar viața omului simplu se apropie de sfârșit. Fără să mai spered că își va atinge scopul, acesta se întreabă, marcat de iminența morții, de ce în tot acest amar de timp el a fost singurul care a cerut să i se permită intrarea în Lege. Din simplul motiv, i se răspunde, că intrarea în fața căreia se afla, fusese destinată doar lui. Odată cu moartea sa, această intrare nu mai are nicio funcție și ar putea fi închisă definitiv.

Altă dată, într-o localitate necunoscută, un frate și o soră trec pe lângă poarta unei curți interioare. Nu putem exclude cu maximă certitudine faptul că sora, fie cu intenție, fie din neatenție, a bătut la poartă. Întâmplarea, pentru care nu se pot aduce dovezi incontestabile, a fost remarcată, cu toate semnele de uimire, de câțiva martori întâmplători. Un proces nu va putea fi evitat, iar un deznodământ nefericit este ca și sigur. În ultimul moment, fratele altruist reușește, sub un oarecare pretext, să-și salveze sora în ultimul moment de intervenția puterii executive; pentru el însuși, nu există însă nici cea mai mică șansă să-și termine înainte de termen pe-deapsa cu închisoarea pe viață, la care a fost condamnat.

Altă dată ne aflăm într-o colonie penitenciară, în care aparaturi ingenioase de mare rafinament tehnic asigură o executare modernă a sentințelor. Condamnații nu-și cunosc propria sentință; nu li se dau lămuriri nici măcar cu privire la stadiul de execuție a unei condamnări și nu au, desigur, nici ocazia să se apere, deoarece principiul după care se iau decizii aici este cel potrivit căruia „vina este întotdeauna indubitabilă”.

Într-un caz nu mult diferit, un funcționar de bancă, fără antecedente penale, este implicat într-un proces lung și complicat. Un an întreg nu reușește să afle amănunte despre dedesubturile procesului și nici să fie dus în fața judecătorului superior. În cele din urmă, este executat de doi domni îmbrăcați decent, zgârșiți la vorbă, într-un mod surprinzător de grosolan – ucis ca un câine pentru o vină pe care nu o cunoaște.

Ne aflăm aşadar parţial într-o lume inexplicabilă, parţial într-o lume crudă – în sfera de acţiune a unor legiferări de fiecare dată diferite. Lumea inexplicabilă este populată de fiinţe precum Odradek sau dr. Bucephalus, despre care nu putem să adunăm suficiente informaţii pentru a putea da într-un mod oarecare explicaţii clare sau pentru a putea face chiar pronosticuri verosimile cu privire la comportamentul lor. În această lume se petrec şi întâmplări care nu pot fi explicate în întregime, precum întâlnirea, care nu a mai avut loc, dintre A şi B. Este vorba despre o lume încâlcită, însă relativ inofensivă. În schimb, în lumea cea crudă, fapta nedemonstrată de a bate la o poartă poate constitui un delict grav; cineva se poate transforma aici într-o gânɡanie uriaşă sau poate nimeri în angrenajul nemilos al unei justiţii din care cunoaşte doar braţul executiv – puterea judecătorească şi mai ales cea legislativă rămân enigmatice şi inaccesibile.

Considerate în sine şi pentru sine, nici lumea inexplicabilă, nici cea crudă nu reprezintă o lume înspăimântătoare pentru oameni şi, cu atât mai puţin, pentru omenire. Atât timp cât nu este prezentă o ameninţare serioasă, ne-am putea mulţumi cu explicaţiile nesatisfăcătoare. La o lume crudă ne-am putea adapta atâta vreme cât ea rămâne transparentă din punct de vedere raţional. Unii indivizi izolaţi pot fi nimicivi, însă omenirea, privită ca specie, va reuşi să înfrunte sistematic ameninţările provenind din această lume crudă.

Întregul se transformă într-o lume înspăimântătoare abia prin faptul că cele două lumi parţiale nu sunt atât de clar separate una de cealaltă, aşa cum ar putea părea în reprezentarea noastră schematică. Lumea „inexplicabilă” şi cea „crudă” alcătuiesc împreună o lume fragmentară şi, prin aceasta, înspăimântătoare, în care nu există nici un fel de ajutor. Diferitele secţiuni ale acestei lumi se întrepătrund, astfel încât nu putem şti niciodată în care dintre secţiuni ne aflăm la un moment dat. Până la urmă, faptul că armăsarul lui Alexandru cel Mare este membru al baroului ascunde oare vreo primejdie? Transformarea unui comisvoiajor într-un gândac este un fenomen inexplicabil, dar în definitiv inofensiv şi reversibil? Într-o astfel de lume fragmentară aşa ceva chiar nu putem şti.

Această lume nu este zugrăvită deloc prin prisma compasiunii unei persoane implicate, ci în acel stil sobru, de o extremă precizie, pe care l-am putea numi „limbaj de proces verbal”. La rândul său, limbajul folosit devine uneori obiect al unei explicaţii factuale, ca în cazul povestirii *Odradek*, unde sunt discutate critic şi respinse ipotezele privitoare la originea numelui întrebuintat. Aşadar, procesul verbal factual este transpus ocazional la nivelul metalimbajului.

Personajele care apar în aceste procese-verbale de observaţie scrupulos formulate corespund într-un anumit sens modului în care se relatează despre ele. Nu este vorba despre oameni extraordinari, cu o înfăţişare frapantă, care să fie afectaţi de pasiuni puternice sau înzestraţi cu abilităţi peste medie. Sunt oameni simpli, conştiincioşi, care sunt numiţi adesea doar cu iniţialele sau rămân chiar complet anonimi şi care au meserii subordonate, chiar dacă utile: topografi, funcţionari la bancă, comişi-voiajori; chiar şi atunci când iau cuvântul, se exprimă de obicei la fel de factual şi neutru ca povestitorul atunci când vorbeşte despre ei.

Va trebui deci să presupunem că această lume, alcătuită din bucăţi, în interiorul căreia sunt valabile coduri juridice diferite, nu este o lume născocită, ci este propria noastră lume. Aici este locul unde ne putem metamorfoza într-o gânɡanie uriaşă, aici aşteptăm zadarnic întreaga viaţă în faţa Legii, în faţa propriei noastre Legi, aici există tribunale în fiecare casă, în fiecare pod, şi aici trebuie să ţinem cont de faptul că, fără posibilitatea de a ne apăra şi fără a ne cunoaşte măcar propria vină, putem fi omorâţi în final ca un câine.

(Traducere din limba germană
de EUGEN MUNTEANU şi ANAMARIA PRISACARU)